
Osvrti, prikazi, recenzije

 Recenzija

Mihovil Pavlinović

*Hrvatski razgovori*Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1994.

Zahvaljujući Nakladnom zavodu Globus, suvremeno se hrvatsko čitateljstvo ima priliku upoznati s knjigom "Hrvatski razgovori"; najznačajnijim djelom Mihovila Pavlinovića, jednog od prvaka preporodnog pokreta u Dalmaciji. Pretisak knjige *Hrvatski razgovori* iz 1877. godine uredio je i pogovorom popratio prof. dr. Nikša Stančić. Ovo izdanje omogućuje da današnji čitatelj dobije u ruke tekst u izvornom obliku i na taj način bude najbolje upoznat s bitnim težnjama Pavlinovićevog nacionalnog, političkog i društvenog djelovanja. Spisi koje je Pavlinović okupio u svojoj knjizi nastajali su postupno od 1863. godine da bi konačan oblik dobili 1877. godine, kada su bili redigirani i izašli pod današnjim nazivom kao "IV istanovice pregledano i popunjeno izdanje". Iako su svi njegovi tiskani spisi — novinski članci, polemike, pjesme, privlačili pažnju javnosti, nijedan od njih nije naišao na toliki odjek kao ovaj. Pavlinović je kao politička osoba i ideolog u potpunosti identificiran s tim svojim djelom te se u *Hrvatskim razgovorima* prožimaju uloge Pavlinovića pučkog pisca i Pavlinovića preporodnog prvaka, ideologa i pučkog tribuna.

Hrvatski razgovori su politički spis pisan u književnom obliku, konkretnije u obliku vrlo "bujnog i sočnog" dijaloga, u kojem Pavlinović zastupa najizrazitiju hrvatsku nacionalnu i državnu ideju. Iako je zadržao strukturu narod-

njačke ideologije prihvaćajući slavensku i južnoslavensku solidarnost te shvaćajući o etničkom jedinstvu Hrvata i Srba i njihovom zajedničkom jeziku i kulturi, Pavlinović naglašava legitimnost hrvatskog prava koje počiva na samostalnosti, cjelokupnosti i ustavu. Svećenika koji se u potpunosti deklarirao kao antiautonomnaš, prvenstveno se može svrstati u krug pučke inteligencije svog područja, koji se napajao idejama suvremenog europskog konzervativizma. Utvrđen na patrijarhalnom društvu, želio je u građanskom društvu očuvati tradicionalne vrijednosti i zadržati veliki utjecaj crkve u Hrvata. Vjeru, štednju i rad Pavlinović smatra najvažnijim vrijednostima koje hrvatski narod ne smije zanemariti, ako želi napredak te vizionarski propovijeda stavljajući u usta Duhovnika, jednog od sudionika razgovora na Kovač-selu, riječi: "Vidiš na iztoku, kako je počelo zarudjivati! cika zora svemu svitu, pa će i nad ove strane izteći sunce, ako i malo kasnije."

Jedna od prvih dužnosti ovog podgorskog župnika bilo je prosvještavanje i politički odgoj puka, pa je tom no-tom prožet i cijeli prvi dio knjige, u kojem Pavlinović provodi analizu nacionalno — političkog opredjeljivanja pripadnika pojedinih skupina u Dalmaciji. Njegovi su likovi stereotipni, bez karakternih osobina, govore ikavštinom, a razlike koje među njima postoje ovisе o pripadnosti društvu različitog tipa, dodiru s gradom... pa svaki od likova upotrebljava i svoje narječje.

U prvom dijelu knjige, u kojem se nalaze spisi pod nazivom "Jedne noći u Primorju", "O praznovirju", "Prizor u Dalmaciji godine 1863.", te posljednja četiri razgovora "Na Zadvarju", Pavlinović se obraća neposredno puku, većinom nepismenom, siromašnom i neobaviještenom o političkim zbivanjima te tako podložnom manipulacijama. Da bi se takvo ljudstvo na neki način "prosvjetlilo", sudionici koji vode glavnu

riječ u “razgovorima” imaju određenu političku mudrost ili su stekli neku širinu pogleda, a predstavljaju samog Pavlinovića. To su većinom seoski trgovci, poduzetni pismeni seljaci ili seoski župnici, a potječu s Makarskog primorja, iz Dalmatinske zagore i Kaštela. Takvim izborom ambijenta i likova Pavlinović je zapravo oslikao svoj djelatni krug na koji se oslanjao u svom radu te opisao područje svoje izborne osnovice u kotarevima općina. Njegovi “razgovori” s prizorima gdje nekoliko osoba razgovara namijenjeni su čitavoj dalmatinskoj, ali i općenito hrvatskoj javnosti.

Prvi razgovor se vodi jedne noći na “Kovač-selu” u gluho doba lita 1863. godine, drugi u neimenovanom mjestu negdje na Makarskom primorju ili Zagori, treći u krčmi u splitskom Lučcu, a posljednja četiri u zagorskom Zadvarju. U svakom od tih razgovora Pavlinović želi sve zavedene i izmanipulirane autonomaškom propagandom, one koji su nesigurni u sebe i koji su na putu da izgube svoju izvornost, “podučiti”, objašnjavajući im pojmove kao što su narodnost, politička samo-stalnost, ustavnost te cilj i svrha borbe Narodne stranke. Objasnjavajući osnovne političke pojmove naglasak stavlja na važnost saborskih izbora i “naređuje” svakom tko je pozvan na izbore da brani svoju narodnost, samostalnost i vjeru birajući narodne zastupnike isključivo radi svog interesa. “Kad te pozovu na izbore, nemoj se linit” kako piše Pavlinović jer “glas puka, glas Boga”. Neosporno je i uvođenje hrvatskog jezika umjesto talijanskog jer je jezik “najveći amanet, što ga čovik uživa i ostavlja svojoj ditci.” Sjedinjenje Dalmacije s Banskom Hrvatskom Pavlinovićev su likovi prihvatili bez kompromisa kao posljednji i neupitni cilj, cilj koji zagovara i Narodna stranka. Krajišnik imotski koji iz Bosne prigoni trgovinu na otoke, Zagorac Ilija, seljak Primorac koji je krenuo preko Zadvarja na pazar u Šestanovcu nabavljati za sebe i pomalo trgovati te seljak Kaštelanin koji

obavlja poslove u Splitu oni su sugovornici razgovora, preko kojih Pavlinović odlučno i tvrdo priprema narod za velike političke bitke, koje su temelj buduće potpune nezavisnosti Hrvatske.

Drugi dio knjige pod nazivom “O slavenstvu, jugoslavenstvu, srbo-hrvatstvu, srbstvu i hrvatstvu” u pravom smislu riječi politički je spis u literarnoj formi. Za razliku od ostalih, ovaj “razgovor” je mnogo dinamičniji, a kod likova se mogu naslutiti i karakterne osobine te vanjski izgled i način ponašanja. Glavni protagonisti ovog spisa svoj razgovor vode u Trstu na rivi pred kavanom staroga Tomasa, gdje su se obično sastajali dalmatinski pomorci. Glavnu riječ vodi Petar, bolje stojeći trgovac ili poduzetnik iz Duvna koji iznosi Pavlinovićeva stajališta. On ne pomišlja na uključivanje Hrvatske u je-dinstvenu južnoslavensku državu, te odlučno odbija bilo kakvu pijemontsku ulogu Srbije na južnoslavenskom prostoru. O stanju u Srbiji upotrebljava teške riječi te sve mane bizantinstva i srpsku netoleranciju prema katolicima i muslimanima proglašava velikom opasnošću. Znatan dio teksta u ovom “razgovoru” je posvetio i dokazivanju da je Bosna i Hercegovina etnički i povijesno hrvatska zemlja.

Osim Petra Duvnjaka — sam Pavlinović, u Trstu razgovaraju i Dubrovčanin gospar Vlaho, najstariji od svih sugovornika, tolerantan sugovornik slovenskih uvjerenja; Bokelj pravoslavne vjere kapetan Risto koji malo govori, ali pažljivo sluša; te napokon vojvođanski Srbin Steva, mlad, brzoplet, koji je poslanik Miletićeve Ujedinjene omladine srpske zadojen velikosrpstvom. Primjetljivo je da Pavlinović u razgovor nije unio nijednog predstavnika najbrojnije, izrazitije južnoslavenski i liberalno usmjerene skupine gradskih narodnjaka iz uže dalmatinske sredine. Za Hrvatsku je ostvarenje cjelokupnosti potrebno izvršiti da bi ona u Monarhiji postupno ipak stigla do statusa konfederalne države:

“1. Samim sdruženjem možemo postati i razviti se kao narod.

2. Kad smo postali narod, imamo svoju kraljevinu, ili ti državu hrvatsku.

3. Kad imamo državu hrvatsku, imamo samostalnost (vladanje hrvatsko).

4. Samostalnost nam teče naš žitak (kesu).

5. Samostalnost nam donosi našu snagu (vojsku).

6. Samostalnost nam dovodi našu trgovinu (blagostanje).

7. Kesa, vojska i trgovina, čine da što trošimo i danjka plaćamo, trošimo i plaćamo u svoju korist. Kad se s kom zapravdamo, pravdamo se i, do potrebe, bijemo se, za se i za svoje. U što zatrujemo, trgujemo za se.

Potari narodnost, potrao si temelje na kojim najtvrdje sidi samostalnost. Bez narodnosti i bez samostalnosti plaćamo, krv prolivamo, trgujemo, oremo, kopamo, po svitu se skitam, sve za drugoga, a za se ništa.” (str. 79-80).

Osoba Mihovila Pavlinovića je u historiografiji često bila predmet kontroverznih ocjena, te je i do danas ostala predmetom znanstvenog interesa. Za narodnog preporoda Pavlinović je bio taj koji je najjasnije afirmirao hrvatsku nacionalnu ideju u dalmatinskom građanstvu i poticao njegovo uključivanje u proces hrvatske nacionalne integracije. Njegova knjiga *Hrvatski razgovori* otkriva ne samo nosioca hrvatske nacionalne ideje i građanskog liberala s konzervativnim vjersko-socijalnim otklonom već i pučkog tribuna, književnika i sakupljača narodnog blaga. Da bi se takvoj kompleksnoj osobi moglo realno odrediti njegovo mjesto u hrvatskom političkom i kulturnom životu 19. stoljeća, nezaobilazno je njegovo kapitalno djelo, knjiga *Hrvatski razgovori*. Stoga preporučujemo ovu knjigu našoj široj javnosti, s napomenom da za današnje čitateljstvo može biti isto toliko radikalna i uzbudljiva kao što je bila za čitateljstvo generacije 1877.

Martina Šipek

Recenzija

Michel Albert

Kapitalizam protiv kapitalizma

Školska knjiga, Zagreb 1995.

Djelo francuskog politekonomiste Michaela Alberta *Kapitalizam protiv kapitalizma* predstavlja za hrvatsku stručnu javnost drugi val literature o tržištu, demokraciji i utjecaju kulturnih preferencija na učinkovitost društvenog sustava. Pot kraj osamdesetih u znanstvenim i stručnim časopisima prevedeni su poneki članci autora, kao Hayek i Buchanan, a u široj javnosti prošireno je bilo shvaćanje kako su tržište i demokracija najučinkovitije društvene institucije, pa je tako država koja “uvede tržište” naprosto osuđena na prosperitet. Međutim, kako je vrijeme odmicalo, većina stanovnika bivših komunističkih zemalja ne bi se više iznenadila da “kapitalizam nije jedan i nedjeljiv, da supostoji više modela tržišnog gospodarstva ili npr. da američki sustav nije možda najučinkovitiji”. (Str. 135.) Upotrijebljena sintagma “drugi val literature” odnosi se prije svega na pojavu knjiga koje pokušavaju plastičnije prikazati institucije kapitalizma, nacionalne posebnosti pojedinih modela kapitalizma kao i njihove realne učinke na sadašnje i buduće generacije.

Osim ovog rada pojavile su se još knjige *Glavom o glavu* L. Thurova, Bergerova *Kapitalistička revolucija* (ponešto općenitija) i rad čuvenog politologa Brzezinskog *Izvan kontrole*. Temeljna je značajka ovih nedavno prevedenih knjiga zabrinutost za američki kapitalizam, s obzirom na utjecaj koji on ima na druge zemlje i odustajanje od bespogovornog reklamiranja normativne privlačnosti tržišta kako se to moglo svojevremeno pročitati u tekstovima npr. “Principi liberalnog druš-

tvenog poretka” i “Politika vlade i tržište” F. Hayeka (vidi *Dometi* br. 1 i 2 iz 1989.). Albert postavlja dva modela kapitalizma, oslanjajući se na njihove strukturalne razlike u kulturi, institucijama i socijalnoj strukturi. To su anglosaksonski ili neoamerički model i rajnski model. Autor je ovo postavio više-manje idealtipski, pa je tako neoamerički model utemeljen potpuno individualistički koji poštuje načelo profita, kratkoročne ciljeve, dakle brzo bogaćenje u okvirima onog što Hayek naziva katalaksija ili spontani poredak tržišta, a čija je temeljna osobina da nije orijentiran na neku “hijerarhiju ciljeva, da stoga ona za sebe kao cjelinu neće osigurati da najznačajnije dode prije manje značajnog”. (“Principi liberalnog...”, nav. dj., str. 73.)

Rajnski model je onaj koji Albert preferira i za kojeg tvrdi da nije savršen već mu “njegova posebna obilježja pridaju sve veću stalnost, sve značajniju dinamičnost i snagu” (str. 137). U ovom modelu posebno je naglašen kolektivni uspjeh, tvrtka kao zajednica koja ispunjavajući svoje ciljeve ispunjava i ciljeve pojedinca. Osim ove osobine postoji još i društveni konsenzus koji omogućava izgradnju onog što Albert naziva “sustavni kapitalizam”. Albert svoje razlikovanje temelji na tri tipa dobara. Prva su tržišna, netržišna i miješana. Ova dobra zauzimaju različita mjesta u njegovu dva osnovna modela. Temeljna specifikacija izvršena je prema osam vrsta posebnih dobara.

1. *Religija*. U rajnskom modelu religije su netržišne institucije jer se, primjerice u Njemačkoj, svećenici i pastori plaćaju kao namještenici iz proračuna. U SAD religije su mješovito dobro.

2. *Poduzeća*. U neoameričkom modelu ono je tržišno kao i svako drugo dobro na tržištu, dok u rajnskom modelu ono ima osobine community koliko i commodity (ono je dakle miješano dobro).

3. *Plaće*. U neoameričkom modelu ovise potpuno o tržištu, dok u rajnskom modelu na njih utječu faktori koji nisu do kraja vezani s proizvoljnošću djelatnika. Plaće su, dakle, u rajnskom modelu miješana dobra.

4. *Stanovanje*. U SAD ono je isključivo tržišno dobro, dok je u rajnskom modelu miješano dobro poduprto subvencijama od strane države.

5. *Javni prijevoz*. U SAD je najvećim dijelom tržišno dobro, dok je u rajnskom modelu uglavnom netržišno ili mješovito dobro.

6. *Mediji*. Prije svega televizija u rajnskom je modelu državna, ali se u novije vrijeme postupno izlaže tržištu. U neoameričkom modelu mediji su tradicionalno potpuno komercijalizirani.

7. *Obrazovanje*. Obrazovanje se može svrstati u sve tri kategorije dobara u SAD postoji makar najveći broj obrazovanih institucija koje djeluju na tržištu.

8. *Zdravstvo*. Zdravstvo je isto tako dobro koje se može priskrbiti na tri navedena načina, makar je, kao i obrazovanje, više izloženo tržištu SAD.

Vidljivo je da neoamerički model inzistira na što manjoj regulaciji (primjerice tržišta rada), smanjenju poreza i ukidanju javne ekonomije. Albert nastoji vremenski odrediti pojedine faze kapitalizma tako da danas po njegovoj podjeli živimo u trećoj fazi kapitalizma, u kojoj kapitalizam zauzima mjesto države. Ova je faza počela 1980. sa istodobnim izborom Margaret Thatcher u Engleskoj i Ronalda Reagana u Americi, koji su iznjedrili novu ideologiju kapitalizma utemeljenu na protivljenju preraspodjeli dohotka na osnovi eksproprijacije, oporezivanja i sličnih mjera. Nije više dovoljno kao u prvoj fazi “suprotstaviti kapitalizam državi, već državi treba skresati kompetencije i zamijeniti je, gdje god se to može, snagama tržišta”. (Str. 315).

Međutim, ova je ideologija ipak drukčija od konzervativne ideologije iz prve faze kapitalizma, pa čak i one iz razdoblja New Deal, koje su počivale na posebnoj koncepciji kreposnog društva čiji članovi moraju imati valjanu koncepciju vrline uz koju moraju pristajati privatno i javno. Konzervativci starog tipa, dakle, cijene tržište kao prikladan mehanizam koji daje više onima što su talentiraniji i marljiviji. Iako je na početku osamdesetih tačerima isticao potrebu ponovnog povratka “dinamičnom duhu viktorske poduzetničke kulture s namjerom da se nanovo uspostavi britanska nacija u njevoj prijašnjoj slavi” (Eccleshall, R., Geoghegan, V. et. al., *Political Ideologies. An Introduction*, 2nd ed., 1995., str. 83.), s vremenom zahvaljujući novim okolnostima razvoja kapitalizma, posvećenost radu, marljivost, nije više smatrana za vrlinu. Nestalo je dakle onog što kaže Weber u svojoj *Protestantskoj etici* da je, samo rad po nedvosmisleno objavljenoj volji Božjoj, služi uvećanju njegove slave. U današnjim okolnostima, naporan rad ustupa mjesto financijskim špekulacijama na tržištima novca, što donosi brzu slavu i bogatstva, u čemu u značajnoj mjeri sudjeluju mediji koji veličaju kult profita po svaku cijenu. Prema Albertu, ovakva je koncepcija pogubna, jer nestaje svaka dugoročna perspektiva za račun kratkoročnosti i raspoloženja “poslije mene potop” (str. 253). Anglosaksonski je model strahovito medijski privlačan, što je u trećoj fazi kapitalizma i pored svih društvenih zala koje donosi, dovelo do njegova potpunog uspjeha u borbi protiv rajnskog modela kapitalizma.

Albert drži kako ovo u svakom slučaju treba zaustaviti naročito u kontekstu ujedinjene Europe koja treba inzistirati upravo na rajnskom modelu, a ne preferirati brzo bogaćenje danas i katastrofu u budućnosti, što uostalom već navješćuju “predgrađa u Lyonu, Manchesteru i Napulju”. (Str. 324.)

Djelo *Kapitalizam protiv kapitalizma* pisano je jednostavnim jezikom, koji je razumljiv i nespecijalistima, a kojima pogoduje i pojednostavljena koncepcija dvaju modela kapitalizma, tako da može naći put i do šireg kruga čitateljstva.

Tonči Kursar

Recenzija

Klaus J. Bade

Deutsche im Ausland — Fremde in Deutschland

München, 1993.

“Njemačka kao migracijski cilj budi nadu i strah”, riječi su kojima Klaus J. Bade započinje svoju knjigu *Nijemci u inozemstvu — stranci u Njemačkoj* i nastavlja: “San onih koji su vani i koji bi eventualno došli kad bi mogli izaziva moru onih koji se boje da bi stranci stvarno mogli doći i zahtijevati svoj dio kolača” (str. 9). Apokaliptične vizije osobito su kružile Njemačkom u godini ujedinjenja i neposredno nakon njega, kad je strašni homo migrant prijetio iz svih pravaca. No doživljaj takvih vizija moguć je samo ako povijest nije poznata, povijest koja nije bila ništa drugo do povijest kretanja ljudi preko granica, pri čemu je susret različitih kultura bio prije pravilo nego izuzetak.

Nadovezujući se na javne debate u znanstvenim i političkim krugovima, namjera autora bila je dati ne samo puki pregled povijesti migracije već se i dublje pozabaviti kompleksnim odnosima koji nastaju kretanjem ljudi preko granica, pomjeranjem granica ili razgraničenjem od stranaca unutar granica; jednim socio-političkim problemom koji ni u kojem slučaju nije izričiti fenomen 20. stoljeća. O znanstvenoj privlačnosti

ovoga problema svjedoči i njegova interdisciplinarna priroda: teologija, sociologija kulture, etnologija, pedagogija stranaca i interkulturalni odgoj, socijalna psihologija i politologija, samo su neka od područja što su uzroke, posljedice i sadržaj prekoračivanja granica učinila predmetom svoga proučavanja.

Sama knjiga koncipirana je u dva tematska dijela. Prvi se dio odnosi na osebujnu emigraciju Nijemaca (ili osoba koje govore njemački jezik), a drugi na imigracijsku povijest i stvarnost Njemačke. Jedna od poteškoća ovakva pristupa nastaje u određivanju pojma migracije "Nijemaca" ili imigracije u "Nje-maćku" i njihova povijesnog konteksta. *Bade* svoje historijsko putovanje započinje u Svetom Rimskom Carstvu, jed-noj višenarodnoj imperiji, da bi preko vladara Pruske (u aktima Bečkog kongresa još uvijek slavenskog kraljevstva) Friedricha Velikog, koji je govorio francuski i samo se povremeno sporazumijevao na njemačkom, preko ujedinjenja 1871., pa i "Dritten Reiches" došao do ujedinjenja Njemačke 1990. godine, ali pri tome ostaje otvoreno pitanje koliko su Nijemci bili Nijemci prije nego što su dobili vlastitu državu i koliko je bila moguća imigracija u Njemačku prije nego što je ona formirana.

U prvome dijelu knjige predstavljena su kretanja Nijemaca od srednjega vijeka do 20. stoljeća. Pri tome je bitno napomenuti da ovdje nisu spomenuta samo poznata kretanja prema Istoku, Rusiji ili Balkanu, kao i prema Novome svijetu: Latinskoj Americi, Australiji ili Novom Zelandu, već da su svoje mjesto kao predmet analize zadobila i iskustva "Gastarbeiters", sudbine velikograđanskih kozmopolita i različiti politički i vjerski prognanici. Najveća i ujedno najstarija kretanja germanskih plemena, kretanja prema istoku i jugoistoku, zabilježena su još u 6. stoljeću u znaku ponovnoga zadobivanja teritorija zaposjednutog od strane slavenskih plemena. Vremenski gledano, njima slijede prekomorska

iseljavanja i, po obujmu, manja kretanja unutar zapadne Europe, slučajevi kojima je tek u ovoj knjizi posvećena dužna pozornost.

Jedno posebno poglavlje odnosi se na iseljavanje Nijemaca u područja bivše Jugoslavije. Tako je u popisu stanovništva od siječnja 1921. zabilježeno više od pola milijuna osoba koje su navele njemački kao materinji jezik. Najgušća naselja Nijemaca nalazila su se u Bačkoj, gdje ih je živjelo 170.000, što je činilo 20% tamošnjeg stanovništva, Banatu 120.000 (20%), Srijemu 50.000 (14%), Baranji 16.000 (30%). Preostalo njemačko stanovništvo raspoređeno je u Slavoniji s relativno niskim postotkom od 3% (80.000 stanovnika) i u Zagrebu, a još manji je udjel nje-maćkog stanovništva u ukupnoj populaciji Slovenije — 2,5% (25.000). Preostalih 31.000 Nijemaca raspoređeno je po Bosni i Hercegovini i u Beogradu.

Prema službenim podacima, širom svijeta nalazi se oko 100 milijuna osoba koje govore njemački kao materinji jezik (osoba koje imaju njemačko državljanstvo kao i onih koji su pripadnici njemačke narodnosti bez njemačkog državljanstva). Savezni zakon o prognanicima kaže da je onaj tko se u svome zavičaju izjasnio za njemačku narodnost pripadnik njemačke nacije, ako je ta izjava potvrđena posebnim značajkama poput podrijetla, jezika, obrazovanja i kulture. Osim njih, to su još osobe njemačkog podrijetla, stranog državljanstva i k tomu nerijetko stranoga materinjeg jezika. Od ovih pravo na njemačko državljanstvo imaju osobe iz definiranih "pograničnih krajeva" istočne Europe, čiji su preci emigrirali prije nekoliko stotina godina, u vrijeme kad njemačka država nije ni postojala. To pravilo međutim ne vrijedi za emigrante iz npr. Latinske Amerike, budući da se ratni zakon proteže samo na iseljavanja prema istoku. Pitanje koje se provlači kroz cijelu knjigu jest pitanje: na što se ljudi stranog državljanstva pozivaju kad se nakon stoljeća izvan

domovine još uvijek smatraju “Nijemcima u inozemstvu”, kad govore o “njemaštvu” ili jednostavno o njemačkoj kulturi, tj. tko je i što je uopće “Nijemac”?

U drugom dijelu autor se osvrće na isprepletenost stranaca različitoga podrijetla i pripadnosti u Njemačkoj. To su grupe kao što su Židovi, Romi, vjerske izbjeglice, koji predstavljaju tipični fenomen ranoga novog vijeka, nebrojene grupe radnika koji su migrirali pod pritiskom sve veće industrijalizacije, zatim oni Nijemci koji su zbog nacionalsocijalizma postali stranci u vlastitoj zemlji, a nakon Drugoga svjetskog rata prognanici, izbjeglice, “Gastarbeiteri” i njihove obitelji, azilanti i drugi. Knjiga Klausu Badea daje jednu povijest Njemačke pod prizmom imigracije i zakona o strancima, stranačko-političkih rasprava i neprijateljstva prema strancima. Tako je zabilježeno da je između 1955. i 1973. godine Njemačka vodila aktivnu politiku useljavanja, osobito u vidu zadobivanja stranih radnika, koja je posebice pojačana 1961. gradnjom Berlinskog zida i obustavom useljavanja iz DDR-a. U znaku naftne krize i privedne recesije 1973. proglašen je kraj ove politike useljavanja. Čak i u kratkoj fazi integracijske koncepcije 1979./80. godine državljanstvo zasnovano na podrijetlu (*ius sanguinis*) nije promijenjeno. Taj val odbijanja stranaca kulminirao je u ljeto 1993. godine restriktivnom reformom njemačkog azilantskog prava s posljedicom da je Savezna Republika Njemačka za izbjeglice koje su podnijele zahtjev za azilom postala gotovo nedostižna. Ovdje nastaje i jedan paradoks: Njemačka se još uvijek odbija proglasiti “dospeljeničkom zemljom”, premda je doseljenička situacija više nego očita. Tako je od kraja Drugog svjetskog rata do ujedinjenja 1990. u Njemačku uselilo oko 15 milijuna stranaca, što zajedno sa 4,8 milijuna nacionalnih manjina koje su se već nalazile u Njemačkoj čini jednu trećinu ukupnog broja stanovnika. Ovo ignoriranje vlastitog statusa, držanje je koje

se u prošlosti možda i moglo tolerirati, ali koje je s obzirom na budućnost jednostavno neodgovorno. I autor ove knjige dao se u potragu za odgovorima na taj izazov i nudi dvije perspektive: multikulturalizam i civilno društvo, kao jednu mogućnost, i novu koncepciju migracije, integracije i manjina u jednoj doseljeničkoj zemlji no-voga tipa, kao drugu.

Na kraju knjige stoji pitanje budućnosti. Podacima zasićeni modeli, proračunati i mogući scenarij radnoga svijeta, stanovništva i kretanja između kulturne koegzistencije u socijalnom miru i etnosocijalnog konflikta do godine 2030. jedna je njezina moguća vizija, premda novi politički argumenti ostaju društveno-politička zadaća prvoga reda, koju je nužno svakodnevno preispitivati.

Knjiga Klausu J. Badea dobar je priručnik za sve one koji se zanimaju za pitanja nacionalnog identiteta i njegova političkog izraza. Osnovna tema je Njemačka, no metodologijski i konceptijski gledano, ona prelazi granice postavljene predmetom proučavanja i daje dobre osnove za znanstveno istraživanje onih društava koja kao postavljeni zadatak ili uočeni problem imaju svoj višenacionalni karakter. Knjiga je osobito zanimljiva iz aspekta jedne zemlje koja, unatoč velikom priljevu stranog stanovništva, još uvijek zatvara oči pred svojom stvarnošću u nadi da će nedefiniranje problema učiniti ove probleme i nevidljivima. Konstatiranje činjenica prvi je korak u rješavanju problema. Tako se Bade svojom knjigom pridružuje onima koji ne žele zatvarati oči pred stvarnošću i koji su spremni uhvatiti se u koštac s novim izazovima jednoga multikulturalnog društva.

Sanda Čudić